

SOCIETÀ DI MINERVA V TRSTU IN OBLIKOVANJE ITALIJANSKEGA NARODNO LIBERALNEGA GIBANJA 1860—1878

TOMAŽ SIMČIČ

SPLOŠNI DRUŽBENO-POLITIČNI POLOŽAJ V HABSBURŠKI MONARHIJI IN V TRSTU

Po porazu v Italiji l. 1859 je začel cesar Franc Jožef postopoma odpravljati absolutizem. Vendar je gospodarsko-politična liberalizacija potekala le počasi sredi tisočerih ovir, ki so jih predstavljali zdaj nacionalne zahteve posameznih narodov, zdaj razredni interesi fevdalne aristokracije in liberalne buržoazije, zdaj cesarjeva neodločnost, vselej pa kronični primanjkljaj državnih blagajn. Februarski patent iz l. 1861 je največjo politično težo v državi dal nemški buržoaziji in s tem odprl pot vzponu ti. nemškega liberalizma,¹ ki je s krajšimi presledki dominiral na avstrijski sceni do l. 1878.

Tudi v Trstu je preobrat l. 1860 prinesel podobne spremembe kot na državni ravni. L. 1861 so bile razpisane nove volitve v mestni svet in začelo se je obdobje prevlade italijanske liberalne stranke, ki je s krajšimi nepomembnimi presledki trajalo vse do propada monarhije. Seveda je bil problem Trsta veliko bolj zapleten od dokaj preproste slike, ki nam jo dajejo vsakokratne volitve v občinski svet. Kmalu so se namreč pojavili prvi odkriti ideološki boji (spor s škofijo) in nacionalni konflikti (julij 1868). Če je na politični in nacionalni ravni obravnavano obdobje mogoče označiti kot obdobje hegemonije italijanske narodno liberalne stranke, kulturnega boja med mestnim vodstvom in Cerkvijo ter izbruha in postopnega zaostrovanja nacionalnega vprašanja in s tem povezane iredentizma, je treba obenem poudariti, da bi nam celostno podoba Trsta dopolnila šele analiza gospodarskih tokov, razvoja luke, paroplovnih družb, zavarovalne dejavnosti, nastajajoče industrije itd. Tu so se nerazdružljivo prepletali interesi vseh tistih, ki so v tržaškem javnem življenju nekaj pomenili, pa naj so pripadali liberalni ali ti. konservativni stranki.² V tem pogledu so liberalci druge polovice 19. stol. bili dejansko dediči podjetniške tradicije, ki so jo v prejšnji dobi predstavljala imena kot recimo Giovanni Guglielmo Sartorio,³ grof Franz Stadion,⁴ Karl Ludwig von Bruck,⁵ Pasquale Revoltella,⁶ eden glavnih pobudnikov Sueškega prekopa idr. Njihovi interesi, kakor tudi interesi njihovih naslednikov, so se vrteli okoli tržaške luke, železniških povezav z zaledjem, perspektiv, ki jih je odpiral Sueški prekop, okoli tržaškega Lloyda, zavarovalnih družb (Assicurazioni Generali, RAS itd.), okoli nastajajoče industrije itd.

Ni naključje, da se je center odločanja tržaškega meščanstva le počasi in s težavo selil iz borze in trgovinske zbornice na Magistrat.⁷ Stališč, ki so se čedalje pogostje uveljavljala tako v občinskem svetu kakor tudi v tržaškem javnem življenju sploh, niti ni mogo-

če docela pravilno vrednotiti brez upoštevanja moči, ki so jo med vodilnimi tržaškimi močmi imele številne prostozidarske lože. »*Dokazano je*«, piše npr. Giulio Gratton, »da so prostozidarji preko *Società del Progresso* (Društvo napredka) usmerjali v Trstu vso italijansko stranko in gibanje, ki se je začelo imenovati iredentistično«.⁸

Vodilnega tržaškega sloja v obdobju 1860—1878 torej ne zaposluje le nacionalni problem, kakor bi hotelo dokazati italijansko iredentistično zgodovino-pisje,⁹ temveč veliko širša paleta problemov, kot recimo vprašanje laičnosti šolstva, boj proti vplivu Cerkve v javnem življenju, vloga, ki naj bi jo Trst kot avtonomno neposredno cesarsko mesto odigral na enotnem evropskem trgu, modernizacija tržaškega pristanišča, ustrezne železniške povezave s Srednjo Evropo, vprašanja urbanizacije in s tem povezane pavperizacije nižjih slojev, reševanje socialnega vprašanja, vprašanje izoblikovanja nekega kulturnega modela, ki naj bi postal odločilen za vladajoči sloj in za vse mesto. Izoblikuje se tako cela vrsta pogledov na omenjena vprašanja,¹⁰ ki tvorijo nekakšno idejno-kulturno platformo mestne vodilne garniture v drugi polovici 19. stol., a sega z nekaterimi argumentacijami, pogledi in vrednotami še v poznejši čas. Te vrednote in ti pogledi so v nekem smislu še danes sestavni del miselnosti in vrednostnega sveta ne le vodilnih predstavnikov, temveč tudi tržaškega javnega mnenja sploh.

RAZCVET ČASOPISOV IN DRUŠTVENEGA ŽIVLJENJA V TRSTU

Razcvet časopisov in društvenega življenja tako v širši Avstriji kot v Trstu se seveda ujema s postopnim prehajanjem od absolutizma k ustavnosti po l. 1860. Tako beležimo recimo v Trstu od l. 1863 do 1878 kar 264 novih pobud na področju periodičnega tiska v italijanskem, slovenskem, nemškem, francoskem in grškem jeziku.¹¹ Podobnemu razcvetu lahko sledimo na društvenem področju, posebno po zakonu o društvih iz l. 1867. Leta 1868 nastane recimo na pobudo Hermeta in prostozidarstva Società del Progresso, leto kasneje se rodi »Associazione Ginnastica«, kasnejša trdnjava iredentizma, nato »Società pedagogico-didattica«, izraz težen liberalnega učiteljstva po laični akonfesionalni šoli, potem »Società operaia«, ki naj bi ublažila socialne napetosti brez korenitejših posegov v družbene in proizvodne odnose. Povezujejo se delavci raznih strok, uradniki, svobodni poklici in ustanavljajo strokovna in socialnovarstvena društva.¹²

Enako poživitev, vendar mimo kakršnekoli neposredne zveze z nastankom italijanskih društev, opazimo tudi v slovenskem delu Trsta, sredi katerega se počasi oblikuje vodilni sloj meščanov, ki je kasneje prevzel vodstvo organiziranega slovenskega nacionalnega gibanja. Po nekajletnem zastoju Slavjanskega društva¹³ je ustavna doba prinesla najprej Slavjansko narodno čitalnico l. 1861 (prvo slovensko čitalnico sploh), nato l. 1868 še čitalnice v Rojanu, Rocolu, Ščedni, pri Sv. Ivanu, v Barkovljah in na Opčinah.¹⁴ Ni naključje, da je leto 1868. leto prvega fizičnega obračuna med slovenskim in italijanskim delom mesta, kar pa italijanski vodilni sloj v javnosti prikazuje ne kot nacionalni spopad, temveč kot spopad med naprednim liberalizmom na eni strani in klerikalno reakcionarnostjo na drugi.¹⁵

SOCIETÀ DI MINERVA — DRUŠTVO MINERVA

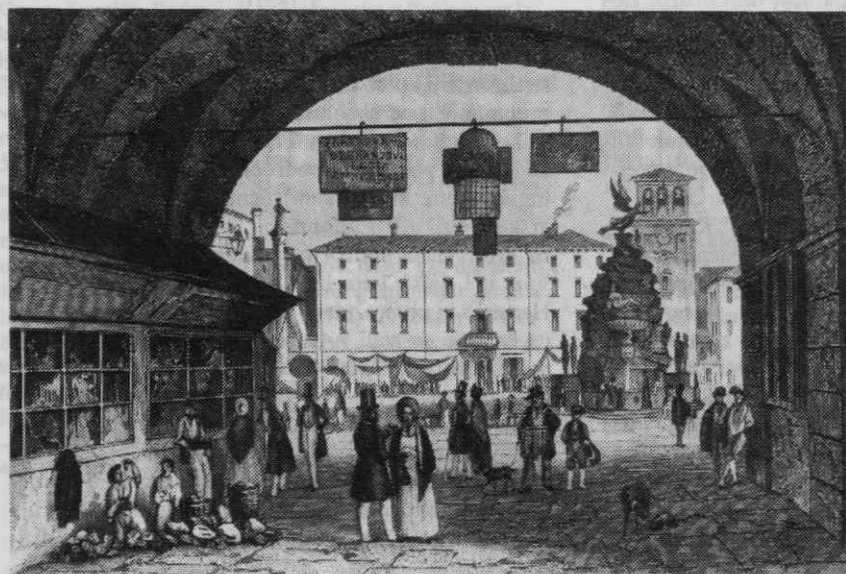
Med tržaškimi kulturnimi društvi zavzema nekako osrednje, čeravno ne vedno najvidnejše mesto Società di Minerva. Društvo, ki si je za svoje ime izbralo rimsko zaščitnico znanosti in umetnosti in ki je delovalo v navidezni akademski odmaknjenosti od vsakdanjega življenja in političnih bojev, je skušalo ves čas svojega obstoja ohraniti pretežno kulturno obeležje. Kljub temu je njegov vpliv na intelektualno in idejno fiziognomijo tržaškega vodilnega sloja, kot bomo videli, nezanemarljiv. Pa ne samo zato, ker so v njem zrasli mnogi kasnejši tržaški politiki, temveč tudi ker je društvo vseskozi veljalo za nekakšno krovno, ali vsaj pokroviteljsko ustanovo mestne kulture.

Minerva ima med vsemi obstoječimi tržaškimi kulturnimi ustanovami za sabo najbrž najdaljšo zgodovino. Ustanovljena je bila l. 1810. Uradni ustanovitelj je bil član knjigarne Geistinger Paul Schubart, čeprav velja za dejanskega navdihovalca in dušo pobude

zgodovinar in erudit Domenico Rossetti (1774—1842).¹⁶ Minerva je bila sprva le naslednica prejšnjih Akademij, katerih člani so se izživiljali v večinoma praznem leporečju in kratkočasni družabnosti.¹⁷ Rossetti je delo zastavil drugače. »Namen društva je nuditi izobražencem predavanja in literarne večere«, pravi prvi člen društvenega pravilnika.¹⁸ Rossetti je v Minervi videl potencialno žarišče nove tržaške kulture, ki naj bi bila v skladu s potrebami časa in naglo se spreminjajočih razmer. Videla pa je v Minervi tudi primerno tribuno, s katere je utemeljeval in populariziral svojo teorijo ti. tržaškega municipalizma, se pravi pravic, ki naj bi Trstu pripadale na podlagi njegovega preteklega statusa svobodnega mesta, katerim naj bi se l. 1382 svobodno odpovedal na podlagi dvostranske pogodbe s Habsburžani.

MINERVA KOT SOOBlikovalka TRŽAŠKEGA POLITIČNEGA VODSTVA (DO 1860)

Generacija, ki je stopila v ospredje po l. 1860, se je idejno in kulturno oblikovala v predmarčni dobi in v dobi ti. Bachovega absolutizma. Kulturnih in idejnih žarišč je bilo v Trstu v tej dobi več. Eno od teh, čeprav ne edino, je bilo društvo Minerva. Kaže recimo, da iz Minerve ni izšlo levo, iredentistično krilo tržaškega liberalizma. V tem oziru je pomenljiva pripomba, ki jo je l. 1867 izrekel Giovanni Benco, da je namreč društvo Minerva okoli l. 1848 zašlo v krizo, ker so bili njegovi vodilni moške baje »proti napredku«.¹⁹ Ni jasno, na kaj je dejansko Benco s temi besedami namigoval, ali na premajhno nacionalno gorečnost ali na ideološko mlačnost. Zdi se, da je v Bencovih očeh v predmarčni dobi baklo napredka v Trstu držal prižgano kdo drug, in to je mogel biti — če odmislimo zelo razširjeno prostozidarstvo — le krog okoli revije »La Favilla« (1836—1846).

L. Hoffmeister — Joh. Poppel:
Veliki trg v Trstu, jeklorez. (Narodni muzej, grafični kabinet).

»Favilla« je namreč presegla okove Rossettijevega municipalizma, odprla širša obzorja sodobne italijanske kulture, obenem pa ohranila zavest o prisotnosti kompaktnega slovanskega sveta okrog mesta. Podobno kot Kandlerjeva »L'Istria« je do slovanskega sveta gojila simpatije v duhu zgodnjega italijanskega risorgimenta, vendar je na slovenske prebivalce gledala kot na simpatične in pristne predstavnike »nepokvarjene« kmečke kulture, nikakor pa kot na morebitne enakovredne sogovornike pri vodenju javnega življenja na narodno mešanem ozemlju.

Za italijansko kulturo in za vrednote risorgimenta so se mnogi navdušili pod vplivom »Faville« (recimo Hortis, Hermet idr.),²⁰ po drugi strani pa so marsikaj prevzeli tudi od Rossettija in Minerve. Rossettijevo tezo o nekdanji samostojnosti tržaškega mesta so znali po potrebi spretno izkoriščati in oblikovati v pravi mit.²¹ Ostali so obenem zvesti iluministični tradiciji, prav tako kakor njihovi konservativnejši someščani.²² In tradicionalno iluministično kulturo je takrat najbolj zvesto zastopala ravno Minerva. Njena iluministična usmeritev v predmarčni dobi se je kazala predvsem v dveh smereh, v velikem zanimanju za pozitivne znanosti in v uveljavljanju ideje ti. tržaškega kozmopolitizma.

Med člani društva so sprva prevladovali zdravniki, botaniki, geologi. Prvi ravnatelj-cenzor je bil kirurg Giovanni Vordoni. Vrstijo se predavanja o botaniki, splošni geografiji, meteorologiji, kemiji, medicini itd. Kasneje se začenja krepiti zanimanje za preteklost Trsta, Primorja in Istre, predvsem seveda pod Rossettijevim vplivom, pa tudi njegovega sodelavca in učenca Kandlerja, na dnevni red pridejo vprašanja gospodarskega razvoja, vse to še v nadnarodnem kozmopolitskem duhu. Že omenjeni Vordoni je bil npr. Grk, predstojnik grške občine. Med člani društva najdemo dalje evangeličanskega pastora v Trstu Friderika Schultza, ki na nekem večeru zbranemu občinstvu recitira nemške verze.²³ Minerva v tem času še ni »italijansko« društvo v nacionalnem pomenu besede »italijansko«.

Že na podlagi golega seznama društvenih predavanj je mogoče v splošnih obrisih opisati ozračje, v katerem je rasla tržaška inteligenca: bilo je pač povsem laično, zakoreninjeno v razsvetljenem racionalizmu in zaupanju v moč človekovega svobodnega razuma, odprto za sprejemanje znanstvene metode, oprto na grško-rimsko klasiko pri iskanju lestvice vrednot, ki bi ustrezala sodobnemu zgodovinskemu trenutku. V naslovih predavanj ni sledu o kakršnemkoli pristopu k resničnosti, ki ne bi bil znanstveno-racionalističen. O vprašanjih, ki presegajo človekovo imanentnost, društvo ne razpravlja. Nekaj značilnih naslovov predavanj: »O načinu, kako na silo učiti znanost« (1829), »Vzporednica med napredkom medicine in drugimi vejami človekovega duha« (1837, 1838), »Nastanek dobrega in zla kot odsev zakona o gibanju in privlačnosti« (1839), »Napredek, sreča, civilizacija: zloraba in pomen teh besed za boljše družbeno sožitje« (1840), »Razmišljanje o prevladi

zmote nad človekovim duhom, ki pa jo lahko volja in znanost premagata« (1841). Med predavatelji se tu pa tam sicer pojavi tudi kak duhovnik, ki se pa, sodeč po izbrani tematiki, bolj nagiba na stran ti. katoliških liberalcev, to se pravi zmernih pristašev moderne civilizacije, kakor pa na stran nasprotnikov pridobitev francoske revolucije. Tako recimo l. 1840 dominikane o. Bandini (sobrat in morda somišljenik takrat vplivnega o. Lacordaira) predava »o potrebi moralne vzgoje vseh družbenih slojev, ki naj državi zagotovi koristne (sic!) državljane«. L. 1842 se med gosti pojavi postni pridigar G. Renier, ki pa zbranemu občinstvu ne postreže s kako priložnostno duhovno mislijo, temveč s predavanjem o umetnosti homiletike. Za patrom pa nastopi odbornik društva in navzočim prebere svojo odo All'ente supremo (Najvišjemu bitju) z značilnim deističnim prizvokom.

V primerjavi s krogom, ki se je zbiral okoli »Faville«, in sodelavcev Kandlerjeve revije »L'Istria«, v programu Minerve niti v predmarčni dobi niti kasneje ni opaziti najmanjšega namiga na slovensko oz. slovansko komponento tržaškega ozemlja. Slovenska prisotnost se v tem primeru ne javlja niti na ravni folklore niti na ravni takega ali drugega problema. Ne moremo govoriti, da bi Minerva gojila do slovanskega sveta kakršnokoli sovraštvo ali nasprotovanje. Enostavno nekega slovenskega oz. nacionalnega problema zanjo ni. S tem, da se njeni člani imajo za mestno intelektualno elito, se v drugi polovici 19. stoletja nekako samoumevno opredeljujejo za italijansko kulturo kot za »višjo« kulturo v nasprotju s slovensko kot »nižjo«, namreč kot kulturo pretežno nižjih slojev.

MINERVA V LETIH 1860—1878

Politične spremembe v letih 1860—61 so bile pomembna prelomnica tako za Trst kakor tudi za delovanje Minerve. Mnogi njeni člani so postali ali člani volilnega odbora ali tudi svetovalci, izvoljeni večino na liberalni listi.²⁴ Novo izvoljeni župan (podestà) Stefano de Conti se je osebno udeležil društvenega občnega zbora 17. aprila 1861 in že poudaril vlogo, ki bi jo v očeh liberalne stranke utegnili igrati Minerva v mestni kulturi.²⁵ Dve leti kasneje je občinski svet ponudil Minervi svoje pokroviteljstvo, ki ga je slednja seveda sprejela.²⁶

Leta 1863 je Magistrat na lastno pest ustanovil v mestu italijansko gimnazijo in realko. Del učnega osebja je priskočil na pomoč iz bližnjega Veneta. Tu je bilo gibanje za priključitev Italiji zelo močno, tako da so profesorji, ki so prišli od tam, v Trst prinesli močnega italijanskega duha in pospešili zanimanje za italijansko kulturo.²⁷ Kmalu so se pojavili tudi med predavatelji na rednih večerih Minerve. Prvi ravnatelj italijanske gimnazije v Trstu Onorato Occioni je recimo prevzel daljši cikel predavanj o Danteju.

Posebno po l. 1866 se je društvo Minerva čedalje bolj odkrito opredeljevalo za italijansko nacionalno

liberalno stranko. Ta je imela v društvenih prostorih svoja volilna zborovanja. Tu se je sestal tudi ustanovni odbor političnega, radikalno liberalnega in antikleikalnega društva Società del Progresso (maja 1868). Mnogi člani in voditelji Minerve so bili tudi po l. 1863 večkrat izvoljeni v občinski svet, v veliki večini na liberalni listi.²⁸ Mnogi liberalno usmerjeni tržaški časopisi so s simpatijo in zanimanjem sledili njenemu delovanju in s tem nakazovali idejno sozvočje z njenim programom.²⁹ Člane Minerve najdemo tudi v Società del Progresso³⁰ in na seznamih Società Filarmonico-Drammatica,³¹ ki je bila zunanji izraz tržaškega prostozidarstva.³²

Iz dosedaj povedanega jasno izhaja, da je v šestdesetih in potem seveda tudi v sedemdesetih letih 19. stoletja društvo Minerva precej nedvoumno podprlo vodilno mesto garnituro, v očeh katere naj bi neka-ko predstavljalo najvišji tržaški kulturni forum. Nesporo je tudi, da se je velik del Minervinega vodstva in članstva v tem času ponašal v svobodomiselnim svetovnim nazorom. Poleg tega je v njenem delovanju precej jasno opaziti premostitev nekdanjega kozmopolitizma in opredelitev za italijanstvo in italijansko kulturo. Vendar pa bi pri Minervi v tem času zaman iskali kakršnokoli radikalizacijo, najsi bo v smeri ideološkega ekskluzivizma, najsi bo v smeri italijanskega iredentizma. Kaže, da je poleg radikalnejše liberalne znotraj društva Minerva obstajala tudi močna katoliška struja, ki bi jo z vsemi dolžnimi pridržki mogli označiti kot katoliško liberalno v smislu tistega katoliškega liberalizma, ki je sprejemal temeljne vrednote francoske revolucije, posebno svobodo vesti, govora, tiska in združevanja, a odklanjal vsak ekstremizem in vsak žolčen antiklerikalizem, v filozofskem pogledu pa sprejemal nauk katoliške Cerkve.

Takšna stališča je po vsej verjetnosti zastopal duhovnik Ferdinando Rossi, ravnatelj italijanske gimnazije in večkratni predavatelj v Minervi, dalje duhovnik J. Cavalli, potem tudi arhitekt Giuseppe Righetti, član vodstva Minerve, obenem zmeren liberalec, najbrž avtor brošure z naslovom *Il Progresso*, o kateri bo še govor kasneje. Za katoličana se je proglašal tudi Alessandro Goracuchi, zdravnik in voditelj Minerve še v predmarčni dobi, kasneje predavatelj na njenih kulturnih večerih. Leta 1867 je izdal zbirko misli o Bogu in večnem življenju.³³ V njej je jasno izpovedal svoje katolištvo, obenem pa z značilnim izborom avtorjev plačal davek svojemu času. Kot religiozne mislece namreč navaja Platona, Horaca, Cicerona, Tibula, Byrona, Rousseauja, Lukreca, celo galerijo zdravnikov in kirurgov in na koncu Tomaža Kempčana. O transcendenci razpravlja prepričano in zavzeto, pri tem pa se sklicuje na Leibniza, Galileja in Newtona, to se pravi na iste avtoritete, katerih so se v nasprotno namene posluževali tudi predstavniki materialističnega pozitivizma in racionalizma.

V podobni luči je treba presojati tudi naraščajoči pomen, ki ga je zadobivala nacionalna ideja ne samo v okviru Minerve, temveč tudi v Trstu sploh. Attilio Tamaro, najznačilnejši predstavnik iredentističnega

zgodovinopisja, se v svojem glavnem delu rad nagiba k črno-beli tehniki in vidi kali kasnejšega iredentizma — seveda post festum — povsod, kjer se je sploh kaj italijanskega dogajalo. Tako je imela zanj tudi Minerva jasno filoiredentistično orientacijo, in to najmanj od l. 1865 dalje. V dokaz te svoje teze Tamaro navaja prireditve ob šeststoletnici Dantejevega rojstva, ki je bila v prostorih Minerve 14. maja 1865,³⁴ češ da jo je društvo organiziralo kljub nasprotovanju »avstrijakanta« Pietra Kandlerja, ki je bil od 1864 do 1867 vladni komisar pri društvu in ki da je izzvenela v »pravi slavospev Italiji in patriotizmu«.³⁵

Velika večina povojnih zgodovinarjev ima o začetkih pravega iredentizma danes drugačno mnenje. Res je sicer, da je dunajska vlada v svojo, marsikdaj ozkosrčno politiko nekako sama potiskala Trst v objem Italije,³⁶ res je tudi, da je zastoj pristanišča in trgovine pomemben del tržaške finančne zmogljivosti preusmeril v zavarovalno dejavnost in s tem v večjo povezanost z Italijo,³⁷ vendar pa so bili skoraj vsi predstavniki tržaškega vodilnega sloja, od zmernih filoavstrijcev (*»fedeloni«*) do radikalnejših liberalcev, obenem krepko soudeleženi pri velikih finančnih podjetjih, ki so imela interes v Avstriji in v podonavskem zaledju.

Celo Francesco Hermet, razvpiti kolovodja tržaškega prostozidarstva in vseh mogočih revolucionarnih odborov, predsednik Società del Progresso in nesporni vodja liberalne skupine v tržaškem občinskem svetu, je od l. 1860 dalje lastnik primorske agencije novo nastale La fenice Austriaca, največje dunajske zavarovalne družbe.³⁸ In ravno Hermet se proti koncu svoje politične kariere zameri mlajšemu, levemu krilu svoje stranke, ko predlaga za mestnega župana Nemca Dimmerja, češ da bi ta poteza odvrnila neutemeljene sume od liberalnega gibanja.³⁹ Jasno je torej, da so se italijanski liberalni nacionalci kar se da trudili, da bi zahteve baze čimdlje ohranili v mejah zakonitosti in avstrijske lojalnosti.⁴⁰

Zato tudi proslava Dantejeve šeststoletnice še ni bila nikakršna iredentistična manifestacija. Besedilo počastitve velikega Alighierija⁴¹ je sicer res zelo gostobesedno, mestoma retorično, res je veliko govora o Italiji, italijanskem jeziku in italijanskem čustvovanju, vendar o kaki politični ali celo separatistični noti v tem primeru ne moremo govoriti. Osrednji govor ravnatelja italijanske gimnazije Onorata Occionija⁴² ne proslavlja Danteja toliko kot apostola italijanske nacionalne ideje, temveč bolj kot nekakšnega znanitelja moderne civilizacije, nasprotnika dogmatizma, predsodkov in srednjeveške okostenelosti, človeka, ki je znal pomiriti Aristotelov pol razuma s Platonovim polom čustva.⁴³ Pa tudi himna *Inno per musica nella festa di Dante*, ki jo je napisal Pirančan, kirurg Giovanni Tagliapietra (1813—1893), Danteja postavlja ob Newtona, Keplerja, Watta, Fultona in druge sodobne znanstvenike kot pionirja tistega tako čaščenega Napredka, katerega so intelektualni krogi v Trstu v tem času gotovo bolj občudovali kakor pa mater Italijo. Takole se Tagliapietra obrača na avtor-

ja Božanske komedije: »*Kot duh danes zreš na tako čudovit polet človekovega razuma* (namreč na industrijsko revolucijo, op. pis.) *in morda slutiš zarjo srečnih časov*«. ⁴⁴

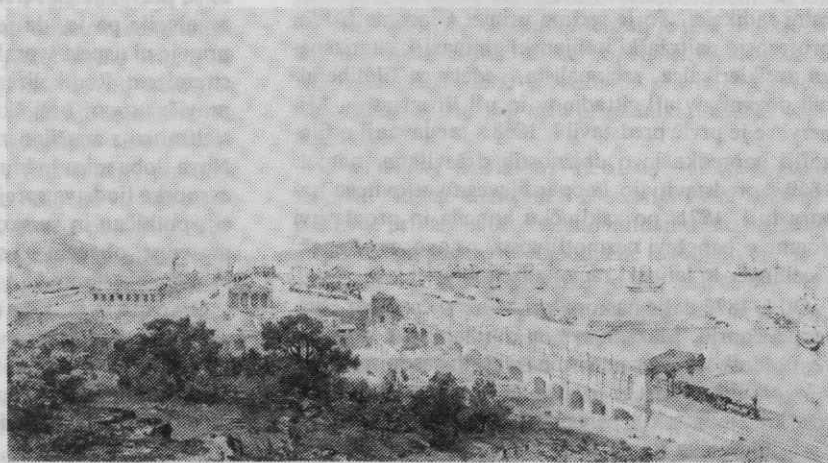
Ne zedinjena Italija, pač na Napredek (z veliko začetnico) predstavlja v tem času tisto osrednjo vrednoto, okoli katere se vrti tržaška italijanska kultura (o začetkih slovenskega gibanja bi bilo treba govoriti posebej), in z njo vred seveda tudi društvo Minerva. Značilen primer te miselnosti je publikacija, katere avtor je, kot kaže, Giuseppe Righetti, znan arhitekt in eden najvidnejših članov Minerve. ⁴⁵ Naslov publikacije je *Il Progresso della civilizzazione nel secolo XIX e suoi interessi colla proposta di una banca di assicurazione delle cambiali*. ⁴⁶ Izšla je sicer anonimno, vendar pa, če verjamemo zapisu na naslovni strani izvoda, ohranjenega v tržaški Mestni knjižnici, naj bi bil njen avtor prav G. Righetti. Privrženec katoliške variante liberalizma, nasprotnik vsakega ekstremizma, zagledan v tehnične pridobitve industrijske revolucije, je bil trdno prepričan, da gre zgodovina nezadržno svojo pot naprej v smeri večje sreče in večje pravičnosti.

Righettijev pogled na zgodovino je optimističen in kristalen: na eni strani sile teme, na druge sile luči. Slednje imajo sicer svojega najvišjega predstavnika v Sinu človekovem in njegovi žrtvi na Kalvariji, ⁴⁷ vendar »degenerirani« kler svojemu vzorniku nikakor ni delal časti, temveč je »poniževal znanost in umetnost, zanikal napredek, učil nevedno ljudstvo sovraštva do močnih duhov, učil ljudi, da je uboštvo duha (v smislu ignorance, op. pis.) pot zveličanja«. ⁴⁸ Francoska revolucija, ki je bila v svojih skrajnostih prav gotovo kruta in nečloveška, po avtorjevem mnenju ni bila nekaj naključnega, temveč izraz vsesplošnih teženj po svobodi in napredku. Prav tako epohalen je bil izum parnega stroja in telegrafa. ⁴⁹ Vse to je sprožilo duhovni in materialni napredek človeštva v 19. stoletju. Do sedaj pa so se z njim okoristili le premožni sloji. Ta razvoj je treba preokreniti. Tudi ljudstvo mora postati deležno koristi, ki jih prinašata napredek in civilizacija. A kako? Avtor brošure je trdno prepri-

čan, da je podlaga sodobnega družbeno-ekonomskega sistema zaupanje-kredit. Moralne lastnosti človeka: poštenost, olika, resnicoljubnost, ponižnost (a ne klečeplazenje), vestnost in ljubezen do dela morajo uživati zaupanje, treba jim je dati »kredit«. Človek je namreč po naravi dober in pameten (Rousseau, op. pis.). Zato — in od tod izhaja ne le optimizem pisca te brošure, ampak kar optimizem stoletja — je treba pospeševati šolstvo in izobrazbo. »*Kakor se človek po pravilnem poduku nauči pravilno sklepati in izbirati, kar se mu najbolj splača, tako moramo priznati, da bo človek vedno dober, to se pravi, nagnjen k dobremu, dokler bo imel za to interes, da ga bodo le priznavali za to, kar po naravi je*«. ⁵⁰ Pa ne samo to. Vsi naštetih tehnični izumi, od železnic preko telegrafa vse do svobodnega trga delajo človeka bolj odprtega za presežnost, za duhovnost. Vizija na koncu prehaja že v utopijo, ko beremo, da bo moderna civilizacija človeku prinesla mir, veselje in srečo. »*Bogatin bo dal denar na razpolago poštenosti in moralnosti v blagor vseh ljudi dobre volje*«. ⁵¹

Soglasje s poglavitnimi pridobitvami francoske revolucije, zaupanje v moč človekovega razuma, posebno v razvoj znanosti in tehnike, prepričanje, da je treba širiti prostor svobode tudi za sloje, ki so bili do tedaj od njega izključeni — seveda ne da bi pri tem postavili pod vprašaj upravičenost hegemonije vodilnega sloja, obenem pa pri mnogih sprejemljivost tudi za vrednote tradicije, posebno za vrednote katolicizma, tako bi lahko na kratko označili temeljno usmeritev Minerve in njenih članov v obdobju širjenja ustavnih svoboščin po letu 1860. V nasprotju z drugimi skupinami, kot je bila recimo Società del Progresso, ki konec šestdesetih let vstopijo v tržaško areno, jo označujeta zmernost in določena konservativnost. Minerva v nekem smislu prevzema in nadaljuje iluministično izročilo Rossettijevega in Kandlerjevega kova. Obenem se njena opredelitev za italijanstvo kaže bolj kot reakcija na merkantilni kozmopolitizem 18. stoletja, ⁵² ki je med drugim zakrivil propad nekdanje Arcadie, kot pa afirmacija narodne ideje v smislu italijanskega risorgimenta.

J. Varoni: Trst (list 12 iz albuma Zur Erinnerung an die Eröffnung der Staats — Eisenbahn von Laibach bis Triest, 1857), litografija. (Narodni muzej, grafični kabinet).

PREDAVANJA V DRUŠTVU MINERVA 1860—1878

Iz ohranjenega seznama predavanj od l. 1860 do 1878 lahko sklepamo v prvi vrsti na dokajšnjo pestrost in raznoličnost kulturnega delovanja. Poleg zgodovine besedne umetnosti in filozofije so se na dnevni red društvenih večerov uvrščale tudi druge teme: naravoslovje, medicina, znanost, novi izumi, arhitektura, nova zemljepisna odkritja, trgovina, žensko vprašanje itd.⁵³ Vsa predavanja seveda niso ohranjena, vendar so dovolj zgovorni že njihovi naslovi ali imena predavateljev.

Dvakrat je bilo na primer na dnevnem redu vprašanje Sueškega prekopa (1860 in 1868), iz česar lahko sklepamo, da je imel Pasquale Revoltella v svojih prizadevanjih določeno zaslobo tudi v svetu tržaške kulture. L. 1861 je A. Cavalieri razmišljal na temo dostojanstvo in izobrazba trgovca, ki nam spet kaže na občuteno potrebo trgovca in podjetnika, da bi svoje delovanje opravičil z neko širšo svetovljansko razsežnostjo. L. 1865 je časnikar F. Consolo govoril o platonski ljubezni, ravnatelj italijanske gimnazije Occioni je imel ciklus predavanj o Dantejevi Božanski komediji, Luigi Cambon je opozoril na problem smrtni kazni. Naslednjega leta je bil na vrsti problem obveznega šolanja, ravnatelj nemške državne gimnazije Menzel pa je govoril o ženski lepoti. L. 1873 je bilo na dnevnem redu predavanje o zadnjih zemljepisnih odkritjih v Afriki, od česar si je tržaška trgovina obetala kako posredno ali neposredno korist. Cambon je govoril ob smrti italijanskega romanopisca Manzoni. L. 1877 je G.M. Cattaneo proslavil Machiavellija, medtem ko je časnikar Giuseppe Caprin predaval o intelektualnem gibanju v Franciji pred izbruhom revolucije. Prav leta 1878 se v programu pojavi še predavanje z značilnim naslovom Socialno oz. socialistično vprašanje, zanesljivo znamenje, da so se začeli tudi intelektualni krogi zaskrbljeno zanimati za gibanje, ki ga je še 15 let prej G. Righetti imenoval preprosto »čudna teorija«.⁵⁴

Tudi izbiro predavateljev v Minervi lahko označimo kot pestro. Poleg konservativcev, kakor je bil npr. ravnatelj nemške gimnazije Menzel, med predavatelje vedno bolj prodirajo svobodomislec in liberalni radikalci. To je recimo primer Giacoma Odda, profesorja na tržaški italijanski gimnaziji, zagrizenega antiklerikalca, racionalista, sodelavca filoliberalnih dnevnikov »Il cittadino« in »Il Progresso«. Minervi se je prvič predstavil l. 1868 s predavanji o filozofiji napredka in o dolžnostih državljana, nato l. 1869 s predstavitev Leopoldovega svetovnega nazora in l. 1871, po zaključku koncila in proglasitvi dogme o papeževi nezmotljivosti, z govorom Papež, Doellinger in latinski racionalizem.

Od l. 1877 dalje nastopa pri Minervi časnikar Giuseppe Caprin, Mazzinijeve in Garibaldijeve usmeritve, urednik vrste pomembnih tržaških časopisov, človek, okoli katerega se je zbirala skupina najvidnejših tržaških italijanskih peres.⁵⁵ Zanimiva je tudi osebnost duhovnika Paola Tedeschija (1826—1911), ki je

v Minervi predaval dvakrat (o sodobni italijanski literaturi), l. 1861 in 1866, l. 1869 pa ga je društvo skupno z drugimi uglednimi kulturniki imenovalo za svojega častnega člana.⁵⁶ L. 1860 je začel javno izkazovati svoje simpatije za liberalni katolicizem, ki se je zavzemal za spravo med moderno civilizacijo in Cerkvijo, zaradi česar je imel težave s cerkveno oblastjo. Obenem ga je avstrijska policija osumila širjenja iredentističnih idej, zaradi česar je moral zapustiti avstrijsko ozemlje.⁵⁷

V isti krog kot tedeschi je spadala tudi pesnica in pisateljica Adele Butti (1848—1909), prva ženska, ki je javno spregovorila o Minervi (1871) in bila potem med stalnimi gosti društva. Zanimala se je za žensko in družinsko problematiko, sodelovala je pri časopisu, ki se je zavzemalo za osvoboditev ženske, za njen vstop v javno življenje in na splošno za uveljavitev svobode kot najvišje vrednote na vseh področjih človekovega življenja. Za člane društva Minerva je večkrat nastopila kot pesnica, spregovorila pa je tudi o ženski problematiki, se zavzela za polnopravno vključitev ženske v politično, kulturno, socialno življenje, kar naj ne bi bilo družini v škodo, temveč v korist. »Zdrava pamet in logika nam dajeta upravičeno misliti, da bosta moški in ženska, ko bosta oba svobodna in enaka, tj. enako razvita tako v razumskem kot v moralnem pogledu, vlila družini novega duha, nove mladosti.«⁵⁸

O francoski revoluciji je l. 1871 razmišljal Angelo Castelfranco, po rodu iz Toskane, publicist, sodelavec zmerno liberalnega časopisa, na katerem se je nekoč celo zapletel v polemiko z radikalnejšim Oddom. »Romantik in idealist«, kakor ga označuje S. Monti Orel,⁵⁹ vendarle ni skrival svojega navdušenja nad francosko revolucijo: »Kdo se ne ozira na ta velikanski dogodek, na to luč zgodovine, ne da bi ga prevzelo občudovanje in navdušenje?«⁶⁰ Francoska revolucija je zanj naravno nadaljevanje angleške iz l. 1649 in nizozemske iz let 1566—1579. Izročilo angleške revolucije je: politična svoboda, spoštovanje zakona in enakost pred zakonom. Izročilo upora na Nizozemskem pa je »zmaga nad Rimom«, »najmočnejši oviri na poti napredka moderne civilizacije«, to se pravi zmaga verske svobode. Zasluga francoske revolucije pa je, da je razglasila idejo enakosti, čeprav je ni uspela v praksi uresničiti, ker je zašla v ekstremizem. Radikalizem vedno več poruši kot pozida, pravični stvari bolj škoduje kot koristi,⁶² pravi Castelfranco z značilno zmernostjo tržaškega liberalca. Nova doba miru in bratstva pa bo nastopila, ko bodo evropska ljudstva sprejela izročila treh velikih revolucij, politično in versko svobodo ter socialno enakopravnost, obenem pa se izognila vsem pretiravanjem in vsem ekscesom.⁶³

O socialni ekonomiji in njenem odnosu do morale in prava je 5. decembra 1864 govoril dr. Porlitz. Naš čas, tako je trdil, je čas demokracije. Demokracije pa ni mogoče uresničiti brez enakosti. Napredka ne more biti brez reda in svobode. Podreti svobodo enakosti, kot dela neka francoska šo-

la(?), pomeni voditi demokracijo v tiranijo. In končno mora zakonodaja slediti ekonomskemu razvoju, ne pa ostati od njega odtrgana. Toliko dr. Porlitz. O problemu morale in njene povezanosti z ekonomijo in zakonodajo razpravlja nato dr. Costantini v daljšem koreferatu, v katerem dokazuje, da svoboda in pravičnost nista nujno povezani z moralo, da pa morala nujno vključuje tudi svobodo in pravičnost. Kar je moralno, pravi Costantini, ni nujno povezano z etičnim ravnanjem. Povod moralnega dejanja je lahko tudi odkritje neke resnice, izum koristne ali lepe stvari. Na ugovor dr. Elia Morpurga, češ ali naj država ukine bolnišnice in dobrotelne ustanove, odgovarja dr. Porlitz, da morala pravzaprav ni nič drugega kot pogoj (*conditio sine qua non*), da lahko človek ustvarja bogastvo. Bogastvo sicer človek pridobiva iz narave, a to bi bilo nemogoče, če ne bi pri tem upošteval neka osnovna načela socialnosti in to je morala.⁶⁴

O socialnem vprašanju je 13. marca 1865 govoril spet dr. Porlitz in zagovarjal nazore, ki jih je obrazložil v dnevniku »*Il Tempo*«. Ostro je nastopil proti kakršnemukoli poseganju države ali družbe v reševanje socialnega vprašanja. »*Družba nima pravice posegati na področje zasebne industrije.*« Svoje skrajno liberalistične poglede je utemeljil z mislijo, da mora uspešno podjetje v kratkem času proizvesti veliko in z dobrim profitom. Izkušnja pa nas uči, da država tega ni zmožna. In nadaljuje: »*Morale ni brez svobode. Iz tega sledi, da je država-proizvajalka nemoralna, saj preprečuje svobodno sproščanje človekove moči in dejavnosti.*« Citira nato Ricarda: prava dobrotelnost je v tem, da se ustvarijo take razmere, da je revež ne bo več potreboval. Predavatelju je ugovarjal eden izmed voditeljev Minerve, A. Tanzi: eno so načela, s katerimi se lahko tudi strinja, drugo pa so konkretne razmere. Občina se trudi, da bi konkretnemu socialnemu problemu (pavperizmu) našla ustrezno rešitev. Ne gre za to, da bi hoteli škoditi zasebni industriji in zasebni pobudi.⁶⁵

O rimskem vprašanju je 7. julija 1869 predaval prof. Vito Forte, profesor na italijanski gimnaziji v Trstu, čeprav je uradni naslov predvideval bolj nevtrarno zgodovinsko tematiko.⁶⁶ Predavateljevo izhodišče je, da ima človek moralno dolžnost se ukloniti le pred avtoriteto razvidnosti, pred nobeno drugo, ne škofovo ne papežovo, če razlogi niso dovolj utemeljeni. V nadaljevanju predavatelj razlikuje katolištvo od klerikalizma, osnovna načela katoliške vere od zunanjih izrazov t.i. klerokracije (inkvizicije, papeške države, indeksa itd.). S tem da odločno in ostro nastopa proti ohranitvi papeževe svetne oblasti,⁶⁷ obenem poudarja, da bistvo katolicizma ni in ne more biti v opreki z razumom. Zato ni razloga, da ne bi bili brezkompromisni nasprotniki reakcionarne »klerokracije«, ki še vedno preprečuje dokončno združitev Italije z Rimom.

Nekam zunaj ustaljenih tirnic je najbrž izzvenelo predavanje, ki ga je 7. maja 1865 imel ravnatelj c.kr. nemške gimnazije v Trstu Venceslav Menzel. Že služ-

ba, ki jo je vrsto let opravljal najprej kot profesor nemščine na gimnaziji v Kopru, nato od 1854 do 1858 kot ravnatelj akademske gimnazije v Gorici in končno od 1858 do 1864 kot ravnatelj gimnazije v Trstu, govori za to, da se je Menzel vsaj deloma gibal v drugačnem miselnem svetu kot večina njegovih sodobnikov v Trstu. Naslov enega njegovih predavanj v društvu Minerva se je glasil Egoizem našega stoletja. V njem je nastopil proti »*pohujšljivim*« in frivolnim pisateljem, posebno francoskim, med katerimi omenja »*znanega*« Paula de Kocka, »*čigar novele so prava šola najbolj nesramnega komunizma*«. ⁶⁸ Nadaljeval je: »*Mnogi sodobni pisatelji brez sramu oznanjajo nevero, nemoralnost, materializem in celo ateizem.*« Obregnul se je dalje ob znanstvenike, ki sicer odkrivajo čudeže stvarstva, a »*namesto da bi povzdigovali dušo nad mrtvo materijo (...), jo ponižujejo s tem, da jo z materijo enačijo*«. ⁶⁹ To se dogaja posebno takrat, ko sicer izobraženim profesorjem manjka verska in moralna osnova. »*Kajti človek, ki nima tega svetega kompasa (namreč vere, opis.), izgubi orientacijo v oceanu znanosti. Še in še se posveča analizi materije, dokler se ne istoveti z njo. Napihnen od svoje lastne brihtnosti, se norčuje iz vsega, kar se izmika njegovim čutom. Ponosen, da je raziskal in izračunal zakone raznih pojavov čutnega sveta, prezira transcendenco in tako ne pozna najvišjega zakona, v primerjavi s katerim so vsi ostali zakoni le paragrafi in okraski*«. ⁷⁰

Gre torej za neravnovesje med znanstvenim in duhovnim napredkom. Sebičnost torej ne samo, da ni v zatonu, ampak zadobiva v našem času širše in neslutene razsežnosti. V današnjem času, nadaljuje predavatelj, se sebičnost javlja v podobi absolutizma, fanatizma, aristokratizma, a tudi demokratizma in nacionalizma. ⁷¹ V drugem delu predavanja je skušal Menzel verjetno pomiriti zaprepasčene poslušalce, češ da slika le ni tako črna, kot bi kazalo na prvi pogled. Prav 19. stoletje se namreč po njegovem mnenju odlikuje tudi po nastajanju nove moralnosti, nove ljubezni do bližnjega. To se pozna predvsem na področju šolstva in dobrotelnosti (filantropije). In Trst v tem prav gotovo prednjači pred drugimi mesti. Nobeno stoletje še ni videlo takega razcveta dobrotelnosti kot 19. Naše stoletje, je sklenil Menzel, je tudi stoletje tolerance, humanizma, ki se zoperstavlja sebičnosti. Krepi se priznavanje človekovih pravic, njegovega dostojanstva, strpnost med pripadniki različnih veroizpovedi. ⁷²

O družini (kolikor škoduje šoli) je govoril prof. Angelo Menegazzi 29. aprila 1866. Učiteljev poklic je prikazal kot vzvišeno humanitarno poslanstvo, katerega pa starši večinoma ne razumejo in »*deviškim*« otrokom šolo prikazujejo kot kazen, kot neke vrste zapor, učitelja pa kot nekakšnega cirkuškega krotilca. Svoja izvajanja je predavatelj podprl s citati iz Tommasea in Franciška Asiškega ter priporočil staršem, naj učitelja otrokom prikažejo z isto ljubeznijo kot očeta ali mamo. Ne sme se dogajati, da šola uči eno, starši pa drugo. Danes je pač tako, je možno

razbrati iz govornikovih besed, da imajo starši v glavnem ožje poglede kot pa izobraženi učitelji, zato naj ne »kvarijo« otrok s svojim praznoverjem, svojimi predsodki in nasprotovanjem našim »svetim« ustanovam.⁷³

Znanost zavzema v obdobju 1860—1878 še vedno zelo pomembno mesto v programu društva Minerva. Značilen za navdušenje nad znanstvenimi pridobitvami modernega časa je recimo govor, s katerim je eden od voditeljev društva sklenil letno dejavnost 15. aprila 1865. »Znanstvena epopeja«, trdi predavatelj, ki se je začela z Leonardom, Galilejem, Baconom in Descartesom, se še nadaljuje in nam vsak dan pripravlja nova in nova presenečenja, kar vse skupaj predstavlja »poezijo našega časa«.⁷⁴

Kako se je obudovanje znanstvenega napredka močno nagibalo v pozitivizem, zgovorno priča serija znanstvenih predavanj o teoriji evolucije prof. Carla Ciatta. Predavanja nam po eni strani odkrivajo človeka, ki pozorno in odprto sledi najsodobnejšim spoznanjem in znanstvenim hipotezam, recimo darwinizmu, po drugi strani pa se ta odprtost na več mestih sprevrta že v pravo oboževanje znanosti. Tako le pravi recimo: »A pri presojanju dejstev se bomo ozirali izključno na Znanost in bomo spoštljivo poslušali Njeno besedo, samo Njeno besedo! In znova bomo videli, kako Znanost napreduje veličastno in naglih korakov, kako zanesljiva in nezmotna nadaljuje svojo pot, gluha za ropot tisočih Harpij, katerim je bilo naročeno, naj ji mečejo polena pod noge. Videli bomo, kako vsako Njeno odkritje vpije na vse štiri vetrove: Heureka!, kako ta strašni krik vse zamaže, vse podere, kar se mu zoperstavlja, kako ta krik preglasa vpitje slepih fanatikov in strahopetcev.«⁷⁵ Kdaj je človek gotov, da ne zapade zmoti? »Takrat, ko posluša Znanost, a samo Znanost, ko se ne ukloni nobeni avtoriteti, razen avtoriteti razvidnosti.«⁷⁶

Ciatto izhaja iz Rousseauja in z njim meni, da je vsa zgodovina človeštva iskanje sreče. Napredek je iskanje sreče, vendar če bi bili postavljeni pred izbiro, ali sreča ali napredek, bi morali izbrati Napredek, kajti Napredek bo nekoč izpolnil svojo nalogo, namreč uresničitev sreče.⁷⁷ Pogumnim osebnostim, ki se brezpogojno borijo za luč, stojijo nasproti previdneži, ki sicer govore, da se borijo za človekovo dostojanstvo, v resnici pa so v skrbeh le za usodo Razodetja. Za človeka, ki sta mu pri srcu svoboda in napredek, pa je odločilna le resnica, naj bo še tako kruta.⁷⁸ »Postavljena je hipoteza, da smo bratranci opice. Če bo hipoteza nekoč postala znanstvena dogma, bomo prisegli na besede dogme in bomo ponosno povzdignili čela.«⁷⁹

ZAKLJUČEK

Iz doslej pregledanih virov ni mogoče zanesljivo ugotoviti števila članov, ki so se udeleževali predavanj in debatnih večerov društva Minerva v letih

1860—1878, niti ni mogoče z gotovostjo zamejiti družbeni sestav članstva. Vemo pa, da se je Minerva imela za elitni mestni kulturni forum. To vlogo ji je l. 1863, kot smo videli, priznal tudi občinski svet. Da se je v Minervi dejansko zbiral tržaški vodilni sloj, posredno izhaja tudi iz podatka, da je prav od člana Minerve, Giovannija Benca l. 1869 prišla pobuda za ustanovitev nekakšne ljudske čitalnice (Società per la lettura popolare),⁸⁰ ki naj bi v načrtih pobudnikov med širšimi ljudskimi sloji imela podobno poslanstvo, kot ga je imela Minerva med intelektualno in politično elito.

Posebno vprašanje je, do kolikšne mere je segalo v društvenem življenju sodelovanje gospodarske oligarhije. Prisotnost predstavnikov visoke buržoazije je nesporna (npr. Carlo Levi, namestnik generalnega tajnika pri Assicurazioni Generali, potem Giuseppe Lazzaro Morpurgo, eden glavnih voditeljev iste zavarovalnice,⁸¹ dalje Giuseppe Sforzi, industrijec in arhitekt itd.), vendar delovanje društva nikakor ni slonelo na njihovih ramenih. Ogrodje Minerve so v tem času sestavljali svobodni poklici, odvetniki (Luigi Cambon, Giovanni Benco, Felice Consolo, Arrigo Hortis), arhitekti in inženirji (Giuseppe Righetti, Giovanni Righetti, Carlo Nobile), zdravniki (Giorgio Nicolich, Eugenio Morpurgo, Lorenzo Lorenzutti, Maurizio Costantini, Moisè Luzzatto), v sedemdesetih letih, vzporedno z izrednim razmahom periodičnega tiska pa tudi časnikarji (Giuseppe Caprin, Angelo Cavazzani).

Med voditelji in člani Minerve je v tem času le aka polovica domačinov. Trst ostaja dolgo časa privlačen ne samo za nekvalificirano delavno silo, ampak tudi za italijanske intelektualce z ozemelj, ki so po l. 1859 in 1866 prišla pod kraljevino Italijo (Veneto, Lombardija). Sicer je v tem času Trst vse prej kot obrobni tudi za slovensko narodno gibanje: ni naključje, da se l. 1848 v njem mudi Jovan Vesel Koseski, v šestdesetih letih pa Fran Levstik.

Šestdeseta in sedemdeseta leta 19. stoletja so leta zatona t.i. tržaškega kozmopolitizma, ki ne more vzdržati, ker je bil umetno ustvarjen. Obdržita se edini dve avtohtoni narodni skupnosti, italijanska in slovenska, druge izginejo ali se zaprejo v geto. Italijanska kultura se od vsega začetka uveljavi kot dominantna in z lahkoto asimilira ostale neavtohtone skupnosti. Tako se za italijansko kulturo in italijansko narodnost opredelijo recimo Škot Kandler, Armetec Hermet, Jud Luzzatto itd. Izjema so seveda Slovenci, za katere se v tem času začenja ravno nasproten proces prebujanja narodne zavesti, kar vodilni italijanski sloj doživlja kot ogroženost »italijanstva«, predvsem pa »napredka«. Tudi Minerva se v obdobju 1860—1878 jasno profilira kot italijanska kulturna ustanova, in sicer ne le italijanska po jeziku kot v prejšnjem obdobju, ampak tudi po svoji zavestni vključenosti v italijansko nacionalno kulturo. Vendar ta opredelitev sama na sebi še nima kake posebne irendentistične ali nacionalistične funkcije, če odmislimo določen ekskluzivističen odnos do tržaške kulture,

katero večina italijanskih intelektualcev že istoveti z italijansko.

Leto 1861 v Trstu označuje začetek dolgoletne hegemonije italijanske narodno liberalne stranke v občinskem svetu. Seveda gre v prvem obdobju za stranko, ki ni homogena. V njej delujejo precej različno usmerjeni ljudje. Obenem pa ni dvoma, da mnogi med njimi izhajajo ravno iz Minerve in njenega kulturnega kroga. Mnogi liberalni občinski svetovalci so obenem voditelji Minerve ali njeni predavatelji. Društvo samo si ne pomišlja dati na razpolago svojih prostorov za volilna zborovanja stranke. Skratka, med občinskimi voditelji in Minervo vlada po l. 1861 precejšnje soglasje, čeprav so med njenimi člani tudi predstavniki nasprotnega, konservativnega tabora. Tudi v ideološkem pogledu društvo Minerva ni homogeno. Prevladujejo sicer racionalistično, in večkrat tudi izrazito laicistično usmerjeni svobodomislec in pozitivisti, prisotni pa so tudi liberalni katoličani in zmerni dediči tradicije avstrijskega razsvetljenstva. Gotovo pa v njej ni najti predstavnikov t.i. nepopustljive katoliške struje, ki v Trstu nikoli ni poglaval pravih korenin in je bila že tako omejena skoraj izključno na duhovščino in še to ne vso.⁸² Na podlagi seznama vodstvenih kadrov in programa predavanj v obdobju 1860—1878 lahko sklepamo, da so imeli tudi v Minervi močan, morda celo odločujoč vpliv ljudje, vezani na prostozidarske lože, ali na Società del Progresso ali na Società Filarmonico-Drammatica.

Gre torej za generacijo, ki je tržaško kulturo popejlala od paternalistično obarvanega razsvetljenstva k modernejši politični demokratični misli, od municipalizma Rossettijevega in Kandlerjevega kva k pojmovanju nacionalnosti, kakor se je izoblikovalo v narodnih bojih v drugi polovici 19. stoletja, od zmerne racionalizma k pozitivizmu, od prvenstva razuma nad avtoriteto k proglašanju človekove subjektivnosti (notranje svobode) za najvišjo avtoriteto. Tržaški meščan, kakor se nam kaže skozi filter društva Minerva, ni nikoli vulgarni materialist ali zgolj računarski trgovec, ampak ima veliko širše poglede, se zanima za socialno vprašanje, za katerega išče rešitve v okviru obstoječega družbenega reda, zavzema se za človekovo osvoboditev v najširšem pomenu besede, tudi za dejavnejšo prisotnost ženske v javnem življenju, sam je večkrat filantrop in angažiran v dobrotelčnih ustanovah, sledi znanstvenemu razvoju, čeprav se obenem nekritično predaja pozitivistični evforiji, ograjuje se od kakršnekoli objektivne morale ali resnice, ne pa od notranje samodiscipline.⁸³

Osrednji vrednoti, okoli katerih se, kot kaže, združujejo vsi člani Minerve, od prostozidarjev do katoliških liberalcev, sta svoboda in napredek. Vsi so si edini, da ni napredka brez svobode. Najširša svoboda naj bo temeljno vodilo vsega gospodarstva, politike, kulture in medčloveških odnosov. Prepričani so, da je svoboda tisti regulator, ki nikoli ne odpove in sam od sebe, kar najbolje ureja vse morebitne probleme. To je mogoče, ker izhajajo iz predpostavke, da je človek po naravi dober in da ga je treba le osvoboditi, da

lahko to dobroto izžareva tudi na druge. Prepričani pa so tudi, da je obča blaginja pravzaprav le vsota posameznih osebnih blaginj in da je zato osebni interes najboljša spodbuda splošnega napredka. Seveda se v določenem trenutku pri pojmovanju svobode duhovi delno razhajajo: za katoliške zmerne liberalce svoboda ni v nasprotju s katolicizmom kot takim, ampak le z nekaterimi njegovimi časnimi strukturami. Za radikalnejše svobodomislece pa pomeni proglašanje obstoja neke objektivne resnice in morale že samo na sebi kršenje človekove svobode in ustvarjalnosti. Eni in drugi pa soglašajo, da sodobni znanstveni in tehnološki napredek človeštvo zanesljivo vodi nasproti lepši in srečnejši bodočnosti. Zato je Napredek (z veliko začetnico) eden izmed najpogostejših izrazov, ki jih srečamo v naslovih in besedilih društvenih predavanj v tem obdobju.

Società di Minerva se v tržaški kulturni zgodovini profilira kot italijanska ustanova. Vendar je njena nacionalna opredelitev v današnjem pomenu besede stvar druge polovice 19. stoletja. Njen nastanek pa je bil bolj izraz t.i. tržaškega kozmopolitizma in merkantilnega izročila, ki je na ravni miselnosti in sistema vrednot preživel pionirsko dobo tržaške trgovine. Tudi društvo Minerva je bilo lahko po svoje nosilec vrednot, ki jih je tržaško in okoliško prebivalstvo čutilo kot svoje ne glede na svojo nacionalno pripadnost. Z vidika kasnejše zgodovinske perspektive je mogoče recimo ugotoviti vsaj eno skupno značilnost italijanskega in slovenskega narodnega gibanja v Trstu, da so namreč tako v enem kot v drugem ves čas glavno besedo obdržali bolj ali manj zmerno orientirani svobodomisleci. Nemoč katoliške stranke na Tržaškem je za slovenske razmere na prehodu iz 19. v 20. stoletje skorajda unicum, ki ga je težko razložiti, ne da bi upoštevali ravno neko specifično »tržaško miselnost«, ki se je oblikovala nekako od konca 18. stoletja dalje.⁸⁴

Nadaljnje raziskave bi utegnile razjasniti, koliko lahko stališča in poglede, ki so jih izoblikovali italijanski intelektualci recimo v društvu Minerva ali v drugih podobnih ustanovah, vrednotimo kot izraz neke širše mestne kulture, ki zajema vse prebivalce ne glede na narodnost, torej tudi tržaške Slovence, ali pa se slovenski tržaški svet v drugi polovici 19. stoletja izoblikuje kot neka avtonomna, vase zaprta enota, in dalje ali se je nastajajoče slovensko narodno gibanje miselno naslanjalo bolj na osrednjo Slovenijo ali je dihalo nekako enoglasno z italijanskim delom mesta, pa čeprav je prihajalo z njim v čedalje ostrejši konflikt.

OPOMBE

1. Prim.: C.A. Macartney, *L'impero degli Asburgo 1790—1918*, Milano 1981, 581—588. — 2. G. Negrelli, *Al di qua del mito. Diritto storico e difesa nazionale nella Trieste asburgica*, Viden 1978, 120, 121. — 3. G. Cervani, *Intorno al cosmopolitismo triestino: le memorie di G.G. Sartorio v*

»Annali triestini«, vol. 20 (IV, 4), 1950, suppl. — 4. G. Negrelli, n.d., 79—84. — 5. M. Hardt, *Karl Ludwig von Bruck v »Wippertalen Biographien«*, 3. Folge, 1961, 37—52. — 6. M. Predonzani, *La nascita di una nuova società: il barone Pasquale Revoltella a Trieste v I ceti dirigenti in Italia in età moderna e contemporanea*, Čedad 1983, atti del convegno, 483—496. — 7. G. Cervani, *Stato e società a Trieste nel sec. XIX. Problemi e documenti*, Viden 1983, 21. — 8. G. Gratton, *Trieste segreta*, Bologna 1948, 111. — 9. A. Tamaro, *Storia di Trieste*, I—II, Rim 1924. — 10. Nekaj primerov: M. Rascovich, *Questione dei porti franchi della Austria e segnatamente di quello di Trieste*, Trst 1863; A. Errera, *Trieste commerciale e marittima nel 1874*, Rim 1874; *Relazione della Commissione mista d'inchiesta industriale e commerciale*, Trst 1875; L. Buzzi, *Sulle necessarie comunicazioni ferroviarie per Trieste in riflesso ai rivolgimenti politici dell'Oriente*, Trst 1880; *Rapporto sul pauperismo*, Trst 1864; A. Castiglioni, *La mortalità a Trieste e le sue cause speciali*, Trst 1877; *Provvedimenti per migliorare le condizioni igieniche della città con speciale riflesso allo allevamento dei fanciulli della classe povera*, Riferita commissionale della »Società del Progresso« preletta nell'Eadunanza ordinaria 14 maggio 1880, CIV; *Brevi considerazioni sulle opere pie di Trieste*, Trst 1883; G. Righetti(?), *Il progresso della civilizzazione nel secolo XIX e suoi interessi colla proposta d'una banca di assicurazione delle cambiali*, Trst 1864; A. Mauroner, *Dare o avere ovvero Trieste nel 1867*, Trst 1867. — 11. S. Monti-Orel, *I giornali triestini dal 1863 al 1902*, Trst 1976. — 12. Recimo Associazione mutua fra impiegati privati (1873); prim. tudi: *Per il cinquantenario della Associazione Medica triestina*, Trst 1926. — 13. S. Pahor, *Tržaški Slovenci v letih 1848—49 in Slavjanski rodoljub*, v *Slavjanski rodoljub*, faksimile vseh šestih števil iz l. 1849, Trst 1971, 3—6. — 14. S. Pahor, *Prebujanje slovenske narodne zavesti*, Prosvetni zbornik 1868—1968, Trst 1970, 11—31. — 15. Riferita della Giunta speciale della Dieta Triestina sui fatti avvenuti in Trieste nei giorni 10, 12, 13 e 14 Luglio 1868, Trst 1868; J. Merku, *Fatti di luglio*, »Zaliv« 1970—1978 (v nadaljevanjih); A. Vivante, *Irredentismo adriatico*, 2. izd., Firenze 1954, 153—154; S. Pahor, *Prebujanje...* n.d., 18—19. — 16. A. Gentile, *Il primo secolo della Società di Minerva 1810—1909*, Trst 1910, 4. — 17. Prim.: A. Hortis, *Lettere inedite di P. Metastasio*, Trst 1876, uvod, »Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria« 1908, vol. XXIII, 328—332. — 18. Prim. statut iz l. 1853 v CIV (tržaška Mestna knjižnica) R.P. Misc. 4—6470. — 19. G. Benco, *Allocuzione inaugurale del Gabinetto di Minerva*, dicembre 1867, Trst 1867, 13. — 20. G. Negrelli, *Comune e impero negli storici della Trieste asburgica*, Varese 1968, 118—119. — 21. G. Negrelli, *Al di qua del mito*, n.d., 63—69, 117—154. — 22. E. Apih, *Appunti sulle origini del liberalismo triestino*, Trst 1960, 9. — 23. A. Gentile, n.d., 20. — 24. F. Hermet, *Memorie autobiografiche*, »La porta orientale« 1933, 139—140 (opomba). — 25. A. Gentile, n.d., 56. — 26. Prav tam, 57. — 27. *Programma del Ginnasio comunale superiore di Trieste*, od 1864 dalje. — 28. F. Hermet, n.d., 139—143. — 29. Tako štirinajstdnevnik »La Favilla« (1863—1864), dnevnik »Il Cittadino« (1866—1893), tednika »Il Barbier« (1866—1867) in »Libertà e lavoro« (1867—1884), dnevnik »Il nuovo Tergesteo« (1876—77) in drugi. Prim. S. Monti-Orel, n.d., 47, 86, 92, 117, 253. — 30. Zapisniki Società del Progresso 8. 12. 1869, 30. 4. 1870, 25. 9. 1870, 29. 1. 1871, 4. 2. 1871, 15. 6. 1871, 31. 8. 1871, 8. 5. 1872, v CIV, R.P. Misc. 3—2000. — 31. Società Filarmonico-Drammatica, *Memorie compilate per cura di un socio filodrammatico*, Trst 1884. Glej seznam članov na str. 125—

—130 in dodatek, ki vsebuje seznam članov l. 1883. — 32. M. Alberti, *L'irredentismo senza romanticismi*, Trst 1936, 136. 33. A. Goracuchi, *Passi di autori insigni intorno a Dio ed alla vita eterna*, Trst 1867. 34. A. Gentile, n.d., 137. — 35. A. Tamaro, n.d., II, 431. — 36. Gre npr. za usodne zamude pri gradnji ustreznih železniških povezav ali za obotavljanje s Sueškim prekopom. Prim.: G. Cervani, *La borghesia triestina nell'età del Risorgimento*, Viden 1969, 76, 80 sl; F. Babudieri, *Industrie, commerci e navigazione a Trieste e nella regione Giulia dall'inizio del settecento ai primi anni del novecento*, Milan 1982, 17. — 37. S. Monti-Orel, n.d., 20. — 38. G. Negrelli, *Al di qua del mito*, n.d., 120—121. — 39. F. Hermet, *Memorie autobiografiche*, n.d., 88—89. — 40. Kar bi utegnili presegati meje avstrijske legalnosti, se je dogajalo kvečjemu v okviru tajnih društev, kakršno je bilo recimo Il Comitato dell'Alpe Giulia, v katerem so delovali Hermet, Hortis, Nobile in drugi, skoraj vsi obenem aktivni tudi pri Minervi. Prim. M. Alberti, n.d., 124. — 41. Componimenti in prosa e poesia relativi a Dante Alighieri e in onore di esso pubblicati dalla Società di Minerva, Trst 1866. — 42. O. Occioni, *Dante unificatore dei mondi di Platone e di Aristotele*, Trst 1865, 4. — 43. Prav tam. — 44. Componimenti di prosa e poesia... n.d., 39—40. — 45. L. Franzoni, *Giuseppe e Domenico Righetti architetti*, »La porta orientale« 1951, 309—323. — 46. Brošura je izšla v Trstu l. 1864. — 47. G. Righetti, *Il Progresso della civilizzazione*, Trst 1864, 3—4. — 48. Prav tam, 7. — 49. Prav tam. — 50. Prav tam, 58. — 51. Prav tam, 60. — 52. O posebnosti tržaške kulture je prof. Roberto Marussi v predavanju z naslovom *Cattolici italiani di Trieste e situazione culturale cittadina* razmišljal takole: »Finchè vive il filone del pensiero rossettiano non si pone il problema: cultura di cattolici e di non cattolici. Il movimento culturale locale è di impronta municipale, dunque genuina originale ed italiana. Non vi è assente l'intento di affermare il carattere italiano della città — infatti esso nasce come reazione al cosmopolitismo mercantile settecentesco che aveva ucciso l'Arcadia — è però alieno da faziosità, da preclusioni intolleranti, non solo perchè vera cultura ma anche perchè partecipa del tono della cultura dei paesi dell' Impero nel secolo scorso« Prim. P. Zovatto, *Cattolicesimo a Trieste, Appunti*, Trst 1980, 118. — 53. A. Gentile, n.d. 134—147. — 54. G. Righetti, *Il Progresso* n.d., 12. — 55. S. Monti-Orel, n.d., 17. — 56. A. Gentile, n.d., 65. Prim.: T. Bacchia, *Paolo Tedeschi. Notizie bio-bibliografiche*, »Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria«, vol. I, 1938, 117; G. Valdevit, *Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850—1919)*, Viden 1979, 66; P. Zovatto, *Ricerche storico-religiose su Trieste*, Trst 1984, 45. 57. A. Vivante, n.d., 79. — 58. A. Butti, *L'emancipazione della donna e la famiglia*, Bologna 1883, 21. — 59. S. Monti-Orel, n.d., 85. — 60. A. Castelfranco, *Tre rivoluzioni storiche*, Benetke 1871, 11. — 61. Prav tam, 38—41. — 62. Prav tam, 47. — 63. *Conversazioni nel Gabinetto di Minerva compendiosamente esposte. Otto discorsi di soci letti nelle adunanze di domenica dell' a.a. 1864/65*, Trst 1866, 13—16. — 64. Prav tam, 25—28. — 65. V. Forte, *Pietro Giannone e la Curia Romana*, Trst 1869. — 66. Prav tam, 10—15. — 67. *Conversazioni nel Gabinetto di Minerva* n.d., 117. — 68. Prav tam. — 69. Prav tam, 117—118. — 70. Prav tam, 118, 123. — 71. Prav tam, 123—124. — 72. Prav tam, 8. — 73. Prav tam, 33—35. — 74. C. Ciatto, *La scienza, l'uomo e la scimia*, Trst 1871, 28. — 75. Prav tam, 50. — 76. Prav tam, 11—13. — 77. Prav tam, 16, 26. — 78. Prav tam, 50. — 79. A. Gentile, n.d., 63. — 80. *Il centenario delle Assicurazioni Generali*, Trst 1931, 187. — 81. O t.i. nepopustljivi katoliški struji po francoski revoluciji prim. G. Martina, *La Chiesa nell'età del li-*

beralismo, Brescia 1978. — 83. Do podobnih zaključkov je prišel P. Zovatto pri analizi duhovnega sveta kritika in esejista Silvia Benca, sina tistega Giovannija Benca, ki je bil v sedemdesetih letih med najaktivnejšimi člani Minerve, Società del Progresso, poleg tega pa še občinski svetovalec. Prim.:

P. Zovatto, *Silvio Benco o »la religiosità« del borghese v Trieste tra umanesimo e religiosità*, a cura di P. Zovatto, Trst 1986, 147—165. — 84. Prim.: T. Simčič, *Jakob Ukmar (1878—1871). Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu*, Gorica 1986, 9—23.

NEKATERE EVIDENCE O IZSELJEVANJU V AMERIKO PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

MARJAN DRNOVŠEK

Od srede 19. stoletja je Evropo zajelo množično izseljevanje predvsem v prekomorske države, največ v Združene države Amerike. Hitro naraščanje prebivalstva in slabi ekonomski pogoji so v obdobju 1860—1910 kar preko 40 milijonov Evropejcev prisilili, da so zapustili domača ognjišča z željo, da najdejo boljši kos kruha v tujini. Po letu 1870 je hitro naraščalo tudi izseljevanje iz avstroogrske monarhije, iz katere se je v obdobju najbolj množičnega zapuščanja domovine izselilo preko 2.3 milijona ljudi, največ iz Galicije in Bukovine na vzhodu in s Slovenci ter Hrvati poseljenimi deželami na jugu.¹ V slabih šestdesetih letih pred prvo svetovno vojno se je iz naših krajev izselilo okoli 280.000 ljudi ali kar 23 % vsega prebivalstva. Skoraj polovica vseh izseljencev je izvirala iz Kranjske, kar je pomenilo 26.9 % njenega prebivalstva in sicer največ iz Bele Krajine, Dolenjske in Notranjske.²

To množično izseljevanje je bilo predvsem ekonomsko in socialno pogojeno, čeprav niso zanemarljivi tudi drugi: osebni vzroki, strah pred služenjem vojaškega roka, izognitev sodnim postopkom ipd. Kljub gospodarskemu vzponu Avstrije po letu 1896: »... preživljajo Slovenci globoko razvojno krizo, ki se očituje zlasti v močnem izseljevanju...«³ Na drugi strani pa so bili tudi pogoji priseljevanja, npr. v ZDA, ugodni, kjer so bili zaradi hitrega razvoja industrije in neizmerno slabo poseljenih področij odprtih rok za mlade, zdrave in dela željne priseljence. Tudi za naše izseljence lahko rečemo, da so izhajali iz vrst kmečkega proletariata z relativno nizko izobrazbeno stopnjo. V celoti gledano so predstavljali npr. obrtni in industrijski delavci ter redki izobraženci le manjšino.⁴

Avstrija načeloma ni omejevala izseljevanja. Po državnem temeljnem zakonu o splošnih pravicah državljanov iz leta 1867 je bila svoboda izseljevanja, kar se tiče države, omejena le z vojaško dolžnostjo v četrtem členu in znani 45. člen vojaškega zakona iz leta 1889, ki je za v tujini odsotne nabornike predvideval visoke denarne in zaporne kazni, so kršili mnogi

slovenski mladeniči, ki so se z ilegalnim odhodom v tujino izognili vojaški suknji.⁵ Večina med njimi je odšla v Ameriko. V času množičnega izseljevanja se je pojavila potreba po zakonski ureditvi izseljenske problematike v celoti. Poleg državne iniciative, če imamo pred očmi samo oba vladna predloga iz leta 1904 in 1913, so tudi posamezniki kazali interes za to vprašanje. Leta 1908 je višji inšpektor južne železnice in načelnik njenega glavnega zastopstva v Trstu, Karl, Frey, izdelal lastni osnutek ureditve tega vprašanja.⁶ Leta 1909 je bil sankcioniran izseljenski zakon za ogrsko polovico monarhije, ki je bil prisoten v diskusijah ob pripravljanju avstrijskega zakona. Kljub pereči izseljenski problematiki, ki je bila tik pred svetovno vojno še bolj potencirana (gledano s stališča avstrijskih obrambnih sposobnosti zaradi odsotnosti mnogih mladih, za vojaško suknjo godnih mladeničev), avstrijski parlament do konca monarhije tega zakona ni sprejel.

Prva svetovna vojna je prekinila razmišljanja o zakonski ureditvi izseljenske problematike, kakor tudi samo izseljevanje v Ameriko. Povojni migracijski valovi so bili bolj usmerjeni v zahodnoevropske države in druge dele sveta, saj so ZDA omejile priseljevanje, hkrati pa niso dosegli tistega obsega, kot ga je imel ta pojav v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno.

Ko govorimo o avstrijski izseljenski zakonodaji, ne smemo pozabiti na izseljenski patent iz leta 1832, ki je ostal v veljavi do konca monarhije, v kolikor ni bil v nasprotju z zgoraj omenjenim ustavnim členom.⁷ Prvič je bil v tem patentu opredeljen pojem »izseljenec«, ki je označeval tistega izmed državljanov, ki ja zapustil državo z namenom, da se ne vrne več. Posebno v času množičnega izseljevanja so se pojavljale različne opredelitve tega pojma, od npr. »prekomorskega izseljenca«, ki ga zasledimo pri že omenjenem Freyu, s katerim je mislil na vsakega državljanca, ki je potoval preko Sredozemskega in sosednjih morij v 3. ali kakem drugem ladijskem razredu, do vladnega predloga iz leta 1908, ki nikoli ni prišel v parlamentarno debato in je dal naslednjo opredelitev: izselje-